

Waarom brandnetel?

Verklarend woordenboek van Nederlandse en wetenschappelijke namen en bijzonderheden van de 500 meest voorkomende wilde planten in Nederland.

A. Masclef, 1891

*“Het eerste wezen dat het dierlijke niveau ontsteeg
was degene die zich bukte en een bosje bloemen plukte,
want hij begreep de zin van het nutteloze”*

(spreuk op de universiteit van Peking)

Aan Heleen, Eefke en Anne

Woord vooraf

Zoals in het voorwoord van de Veldgids Nederlandse flora (KNNV 2000) valt te lezen, kun je van de natuur genieten zonder specifieke kennis. Maar er wordt in het voorwoord ook gesteld, dat hoe meer je van iets weet, hoe meer je ziet en hoe meer je dus kunt genieten van de natuur om je heen.

Zelf werk ik met veel plezier met bovengenoemde Veldgids om er achter te komen welke planten ik zoal tegenkom tijdens mijn wandelingen. Het is voor mij een prima determinatiewerk: de naam, de zeldzaamheid en het milieu van planten zijn er prima mee op te zoeken. Maar vaak vind ik dit niet genoeg. Als natuurgids van het IVN (Vereniging voor Natuur- en Milieueducatie) vind ik het onvoldoende om alleen bovengenoemde eigenschappen en kenmerken van een plant te vinden en te kennen. Vooral tijdens het organiseren en geven van excursies, heb ik behoefte aan meer. Ik wil de verklaring van de Nederlandse naam en de wetenschappelijke naam weten: bijvoorbeeld waarom heet een Adelaarsvaren een Adelaarsvaren en waarom is haar wetenschappelijke naam *Pteridium aquilinum*. Wat betekenen die namen eigenlijk? Wat houden zij in? Hoe zijn zij ontstaan? Daarnaast ben ik geïnteresseerd in bijzonderheden van de plant. Heeft de plant bijzondere kenmerken en/of eigenschappen? Wordt de plant ergens voor gebruikt? Op deze vragen schieten volgens mij de bovengenoemde Veldgids en andere Flora's te kort. Dit boekje probeert dit aan te vullen. Ik hoop dat dit boekje voldoet aan uw verwachtingen.

Heeft u op- en/of aanmerkingen, laat het mij dan weten: franskok@hetnet.nl

Nieuwegein, maart 2007
Frans Kok

Inleiding

Opzet van dit boekje

De opzet van dit boekje is om, aan de hand van de Veldgids Nederlandse flora uitgave KNNV in 2000, van de bij ons in het wild algemeen voorkomende planten de namen te verklaren. Naast de Nederlandse naam worden ook de wetenschappelijke geslachts- en soortnaam toegelicht, een en ander aangevuld met eventuele bijzonderheden. Niet alle planten die zijn opgenomen in de Veldgids Nederlandse flora (KNNV 2000) worden in dit boekje besproken. Het boekje zou te dik worden en daardoor onhandelbaar om mee te nemen als je op stap gaat. Als criterium heb ik de zeldzaamheid van de plant genomen of beter gezegd de algemeenheid. Veel planten zijn zeldzaam omdat het voor hen noodzakelijke milieu zeldzaam is. Zeer zeldzame milieus en dus ook zeer zeldzame planten vinden we vaak alleen nog maar in natuurreservaten die slecht of nauwelijks toegankelijk zijn voor een groter publiek. De meeste van ons zullen dus niet vaak zeldzame planten tegenkomen in de natuur. Vandaar mijn keuze om alleen planten in dit boekje op te nemen die vrij algemeen tot zeer algemeen in Nederland voorkomen, het gaat hierbij om ongeveer 470 soorten planten. Iedereen kan deze planten tegenkomen en vinden. Als criterium voor de algemeenheid heb ik de uurhokfrequentie genomen. Nederland is verdeeld in stukken terrein van 5x5 km, de zogenaamde uurhokken. Het totaal aantal uurhokken in Nederland is 1677. De planten die in dit boekje worden behandeld, komen in minimaal 400 uurhokken voor.

Hoe zijn planten aan hun naam gekomen? (Heimans, e.a, 1983)

Als je gaat wandelen en je komt een onbekende plant tegen, heb je een Flora nodig om de naam te vinden. Wie dat lukt krijgt twee namen: de Nederlandse naam en een de wetenschappelijke naam.

Allereerst de wetenschappelijke namen. Een groot deel van de wetenschappelijke namen of Latijnse namen is niet aan het Latijn ontleend, maar aan het Grieks. Theophrastus (372 – 285 v. Chr.) is de schrijver van het klassieke Griekse werk de Geschiedenis der Planten. Dit werk werd in het Latijn vertaald en vele Griekse plantennamen werden vervangen door Latijnse. De oude Grieken en Romeinen hadden de planten echter alleen maar een naam gegeven en geen duidelijke beschrijving, zodat het vaak moeilijk was te achterhalen welke planten werden bedoeld. Om de verschillende planten uit elkaar te houden, is men de planten gaan beschrijven. Deze beschrijvingen werden opgesteld in de taal van de wetenschap, het Latijn. Om op elkaar gelijkende, maar toch verschillende planten uit elkaar te houden, werd aan de gegeven naam een tweede naam toegevoegd. Deze tweede naam was gebaseerd op beschrijvende kenmerken van betreffende plant. Het soortbegrip was geboren.

Aangezien niet iedereen steeds dezelfde kenmerken als de belangrijkste noemde, ontstond er een veelheid aan namen. En naarmate de kennis van de flora groeide, werden de aanduidingen om te begrijpen om welke plant het ging, steeds langer. De Zweed Linnaeus bracht orde in de chaos. In 1753, in zijn boek *Species plantarum*, voert hij min of meer de binaire nomenclatuur in door achter de geslachtsnaam de soortaanduiding te vermelden. Door deze vermelding is de plantensoort gekarakteriseerd.

Ondanks het feit dat het tweenenamenstelsel door de meeste plantkundigen werd overgenomen en gebruikt, ontstond er in de 18^e en 19^e eeuw weer een mengelmoois van namen. Dit kwam omdat niet elke plantkundige het eens was met de door Linnaeus gekozen naam en koos daarvoor een in zijn ogen betere naam. Regels die dit verhinderden, waren er niet.

In 1876, op het 1^e Internationale Botanische Congres te Parijs, werden de eerste nomenclatuurwetten opgesteld en aanvaard. Tijdens het 2^e Internationale Botanische Congres in 1905 te Wenen werden de volgende uitgangspunten voor de nomenclatuurregels gemeengoed:

- De naam van de plant moet verbonden zijn aan een (herbarium)exemplaar;
- De naam van de plant moet geldig zijn gepubliceerd;

- De naam moet wettig zijn;
- De correcte naam van de plant is de oudste, wettige naam met als startpunt 1 mei 1753, waarop Linnaeus' Species plantarum verscheen.

Wat de Nederlandse namen betreft, zijn dit deels oorspronkelijk volksnamen en deels letterlijke vertalingen uit het Grieks of Latijn. Anders dan bij de vastgelegde wetenschappelijke nomenclatuur, zijn de Nederlandse namen niet aan officiële regels gebonden. Wel werd er eind 19^e eeuw een commissie in het leven geroepen om tot een zekere normalisatie te komen. Onder voorzitterschap van H. Heukels heeft deze commissie haar werk voltooid en is de lijst met 'officiële' Nederlandse plantennamen gepubliceerd. In de loop van de tijd is deze lijst kritisch onder de loep genomen met als resultaat een Naamlijst van de flora van Nederland en België die in 1986 verscheen.

Hoe zal de naamgeving zich verder ontwikkelen? In de afgelopen tien jaar zorgde de ontwikkeling van nieuwe methodes voor stamboomreconstructie in combinatie met moleculaire technieken voor revolutionair andere inzichten in de evolutie van planten. Dat dit gevolgen heeft voor de indeling en naamgeving van planten moge duidelijk zijn. Voor dit boekje heb ik de wetenschappelijke en Nederlandse namen gevolgd zoals die zijn verschenen in Heukels' Flora van Nederland, 23^e druk 2005 (R. v.d. Meijden, 2005).

Namen van planten

Veel van de namen van planten, zowel wetenschappelijke als Nederlandse, zijn terug te voeren op zeer verschillende omstandigheden en eigenschappen van een plant. Deze omstandigheden en eigenschappen kunnen op hun beurt per plant weer totaal verschillend zijn. Van de verschillende omstandigheden en eigenschappen, die in dit geval van belang zijn, kan de volgende indeling gemaakt worden (H. Brok, 1991);

- namen gebaseerd op uiterlijk;
 - de plant in zijn geheel
 - de algemene verschijning
 - het formaat
 - de groeiwijze
 - de onderdelen van de plant
 - de bloem
 - het zaad
 - de bladeren
 - de stengel
- namen gebaseerd op de plaats van voorkomen;
 - gecultiveerd
 - in het wild
- namen gebaseerd op de bloeitijd;
 - rechtstreekse tijdsaanduidingen
 - indirecte tijdsaanduidingen (feestdagen e.d.)
- namen gebaseerd op toepassingen, eigenschappen en producten;
 - algemeen;
 - reuk
 - honing
 - schadelijke werking
 - weersomstandigheden
 - smaak
 - parasieten
 - praktische toepassingen
 - kinderspel
 - ziekten

- decoratie
- producten

- namen gebaseerd op de botanische nomenclatuur
 - ontleend aan de Latijnse nomenclatuur
 - ontleend aan de Nederlandse nomenclatuur
- namen ontleend aan andere talen
- namen gebaseerd op overeenkomst met andere planten.
 - op basis van uiterlijke gelijkheid
 - op basis van overeenkomstige namen

Format en rangschikking

Om de lezer op weg te helpen, heb ik gebruik gemaakt van een vast format. Per plantensoort wordt achtereenvolgens beschreven:

Nederlandse naam, wetenschappelijke naam

wetenschappelijke geslachtsnaam: vertaling en verklaring

wetenschappelijke soortnaam: vertaling en verklaring

Nederlandse naam: verklaring

Bijzonderheden: opsomming van eventuele bijzonderheden.

De planten zijn alfabetisch gerangschikt met als uitgangspunt de Nederlandse naam.

A

Abeel (Witte, Grauwe), Populus alba (witte), Populus x canescens (grauwe)

Populus: Latijnse naam voor de populier. Het Latijnse 'populus' stond als mannelijk woord voor 'volk' zoals in 'populair' terwijl het als vrouwelijk woord de naam van de boom of de 'populier' aangaf.

Alba: plant of een onderdeel van de plant is witachtig van kleur.

Canescens: een deel van de plant ziet er wit of grijsachtig uit.

Abeel (Witte, Grauwe): het wit in de Nederlandse naam slaat op het feit dat de onderzijde van de bladeren witviltig, bedekt zijn met witte haren. Het grauw in de Nederlandse naam slaat op het feit dat de onderzijde van de bladeren grauwwachtig behaard kunnen zijn. Het woord abeel stamt ook weer af van het Latijnse woord alba dat wit betekent.

Bijzonderheden:

- wordt vaak als laanboom of in parken aangeplant;
- het wortelstelsel kan een oppervlakte van ongeveer 25 vierkante meter bereiken;
- kan meer dan 300 jaar oud worden;
- nuttig in de buurt van zee, omdat de boom weerstand biedt aan zout in de lucht.

Adelaarsvaren, Pteridium aquilinum

Pteridium: komt van het Griekse woord 'ptēris' dat varen betekent en een stamverwantschap kent in 'pterux' dat staat voor 'veer'.

Aquilinum: de doorsnede van de bladsteel lijkt op een adelaar.

Adelaarsvaren: als men de bladsteel aan de voet scheef doorsnijdt, ziet men een dubbele adelaar, als gevolg van de rangschikking van de vaatbundels. Hier verwijst ook de Nederlandse naam naar. Het is niet zo moeilijk om de verwantschap van het woord 'varen' met het woord 'veer' te zien. Het is zelfs zo dat de bladeren van een varen ook wel veren genoemd worden.

Bijzonderheden:

- plant is giftig, in de bladeren zijn kankerverwekkende stoffen aangetoond;
- jonge bladeren worden wel eens als groente gegeten, maar dit moet met klem worden ontraden, in de adelaarsvaren zijn kankerverwekkende stoffen aangetoond.

Akkerkers, Rorippa sylvestris

Rorippa: deze naam werd aan het begin van de 19^e eeuw gegeven, wat het in feite betekent is in dit geval niet duidelijk. Wellicht hangt het samen met het Latijnse 'ros', de tweede naamval 'roris' betekent 'horend bij de dauw of het water'.

Sylvestris: de plant groeit ook in bos.

Akkerkers: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk akkers. Het tweede gedeelte kers slaat op een plantengeslacht (kers = kruisbloemige plantengeslacht).

Bijzonderheden:

- in de bloemtrossen vormen zich vaak witte, poreuze gezwellen, die worden veroorzaakt door de galmug.

Akkerkool, Lapsana communis

Lapsana: onduidelijk wat de betekenis is. Het wordt vertaald als 'een zeer eetbaar kruid, misschien een soort van kool', maar ook als 'zuinig of karig'.

Communis: de plant komt of kwam vroeger in een bepaald (leef)gebied algemeen voor.

Akkerkool: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk op akkers. Het tweede gedeelte kool slaat op een plantengeslacht (kool = kruisbloemige plantengeslacht).

Bijzonderheden:

- tegen de naam akkerkool wordt vaak bezwaar gemaakt, omdat de plant geen kool is en niet op akkers zou thuis horen. Zij behoort inderdaad niet tot de kruisbloemige

koolsoorten maar tot de composieten en komt vaak voor op ongewerkte grond bij bosranden, heggen en bermen;

- de bloemen openen zich alleen 's morgens als de zon schijnt en gaan in de middag weer dicht.

Akkerwinde, *Convolvulus arvensis*

Convolvulus: is afgeleid van het Latijnse convolvere = zich ergens omheen winden, of convolvo = ik wind in het rond. Dit slaat op het winden van de stengel om andere planten.

Arvensis: wil zeggen op de akkers groeiend, hiermee is tevens, gezien het bovenstaande, de naam akkerwinde verklaard.

Akkerwinde: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk akkers. Het tweede gedeelte winde slaat op de groeiwijze, zich ergens omheen winden.

Bijzonderheden:

- omdat bij regen de bloem gesloten blijft, redeneerde de landelijke bevolking vroeger juist in omgekeerd richting: 'als de bloem gesloten is dan krijgen we regen en is de bloem open dan komt er zonneschijn'. Men ging zelfs zover bij grote droogte de bloemstelen om te buigen zodat de bloemen gesloten zouden blijven: men hoopte op deze manier de regen te kunnen aantrekken;
- de bloemen geuren naar vanille en elke bloem is maar één dag open.

Andoorn (bos), *Stachys sylvatica*

Stachys: is afkomstig van het Griekse woord stachus = aar, vanwege de in een aar zittende bloeiwijze. Botanische gesproken is het echter een schijnaar.

Sylvatica: de plant groeit voornamelijk in het bos.

Bosandoorn: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk bossen. Het tweede gedeelte andoorn heeft een onbekende oorsprong.

Bijzonderheden:

- de plant verspreidt een krachtige geur. Om boze geesten te verdrijven werd de plant als een soort wierook gebruikt en in huis verbrand. Dit gebruik is van Romeinse oorsprong en is later door andere volken overgenomen;
- bladeren worden gebruikt voor genezing van wonden omdat ze een etherische olie bevatten met antiseptische eigenschappen.

Andoorn (moeras), *Stachys palustris*

Stachys: is afkomstig van het Griekse woord stachus = aar, vanwege de in een aar zittende bloeiwijze. Botanische gesproken is het echter een schijnaar.

Palustris: de plant groeit op moerassige of drassige plekken.

Moerasandoorn: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk moerassen. Het tweede gedeelte andoorn heeft een onbekende oorsprong

Bijzonderheden:

- werd vroeger gebruikt als wondhelend kruid, de gekneusde bladeren werden dan op de wonden gelegd. Het sap zou bloedstelpend en antiseptisch werken;
- de ondergrondse uitlopers zijn aan de top verdikt en deze werden vroeger nog als aardappelen of asperges gegeten. De 'knollen' werden ook als varkensvoer gebruikt;
- om alle toverij en heksen verre te houden van de behuizingen legde men de plant onder de deurdrempel;
- moeras- en bosandoorn kunnen met elkaar een bastaard vormen, die in de regel onvruchtbaar is, maar zich door middel van uitlopers soms aanzienlijk kan uitbreiden.

Anemoon (bos), *Anemone nemorosa*

Anemone: de naam is afgeleid van het Griekse woord 'anemos' dat 'wind' betekent. De bloemen van de anemoon gaan bij het kleinste zuchtje wind bewegen.

Nemorosa: de plant komt vooral in de bossen voor.

Bosanemoon: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk bossen. Het tweede gedeelte anemoon is afgeleid van het Griekse woord 'anemos' dat 'wind' betekent. De bloemen van de anemoon gaan bij het kleinste zuchtje wind bewegen. Een oude naam die men wel gebruikte is 'windroos' of ook wel 'windbloem'.

Bijzonderheden:

- het sap van de Bosanemoon is giftig en werkt irriterend op de huid, desondanks werd het uitwendig gebruikt als middel bij reuma en tandpijn;
- het sap werd in de volksgeneeskunde eveneens gebruikt als middel om de urine af te drijven;
- vruchtjes worden onder meer door mieren verspreid (mierenbroodjes), zij zorgen zo voor de verspreiding;
- ook in cultuur als sierplant.

Appel, Malus sylvestrus

Malus: Latijnse naam voor appel.

Sylvestris: de plant groeit ook in bos.

Appel: de naam 'appel' blijkt min of meer inheems.

Bijzonderheden:

- heeft roze kroonbladeren en gele helmknoppen;
- vroeger was de gecultiveerde vorm van de Appel uitsluitend een boom, maar nu zie je steeds vaker struikvormen, omdat dit het plukken makkelijker maakt;
- het merendeel van de exemplaren die aan boskanten, langs sloten en in bermen zijn opgeslagen, vindt zijn oorsprong ongetwijfeld in weggegooide klokhuizen;
- Wilde appel heeft meestal dorens en de vruchten zijn maar 2,5 cm in doorsnee. Ze zijn meestal nogal zuur en bitter, maar worden gebruikt in gelei en in combinatie met ander fruit.

Aster (zee (zulte)), Aster tripolium

Aster: is afkomstig van het Griekse aster, dat ster betekent en slaat op de stervormige bloemhoofdjes.

Tripolium: de naam is afkomstig van het Griekse tripolion = driemaal grauw.

Zeeaster: het eerste gedeelte van de Nederlandse naam verwijst naar de plaats waar de plant groeit namelijk de zee. Het tweede gedeelte aster is afgeleid van het Griekse aster, dat ster betekent en slaat op de stervormige bloemhoofdjes. De plant groeit langs zilte en brakke waterkanten en kreeg van de bevolking de naam Zulte, dat afgeleid is van het Middelnederlandse (= het Nederlands van de 12^e tot op het einde van de 15^e eeuw) sulte = pekel. Ze heeft die naam gekregen door haar voorkeur voor een zoute groeiplaats.

Bijzonderheden:

- Zeeaster is een belangrijke voedselbron voor verschillende diersoorten, zoals rotganzen en schapen. Schorrenschapen vreten vooral de jonge bloemknoppen graag en daarom worden in de nazomer door herders speciale tochten met hun kudde ondernomen. In het najaar vormen de nootjes gewilde kost van gorzen en andere vinkachtigen;
- plaatselijk wordt de plant, net als zeekraal, voor menselijke consumptie in het wild verzameld. Als groente staat zij in Zeeland bekend onder de naam 'lamsoren', niet te verwarren met het officiële, oneetbare Lamsoor.